

Iwona Jażewicz

Akademia Pomorska
Ślupsk

**ZMIANY DEMOGRAFICZNO-OSADNICZE
NA OBSZARACH WIEJSKICH POMORZA ŚRODKOWEGO
W LATACH 1978-2002 NA PRZYKŁADZIE GMIN
POŁOŻONYCH NA WYSOCZYŹNIE DAMNICKIEJ
DEMOGRAPHIC AND SETTLEMENT CHANGES
IN THE RURAL AREAS OF CENTRAL POMERANIA
IN YEARS 1978-2002 ILLUSTRATED BY
THE COMMUNES LOCATED IN DAMNICA UPLAND**

Zarys treści: W artykule podjęto próbę przedstawienia najważniejszych problemów demograficzno-osadniczych na terenach wiejskich Pomorza Środkowego, ze szczególnym uwzględnieniem gmin Wysoczyzny Damnickiej. W miarę szczegółowej analizie poddano zmiany w zasobach ludnościowych, wskazano ponadto na przyczyny i skutki przeobrażeń w ruchu naturalnym i wędrownym gmin: Damnica, Główny i Potęgowo. Zaprezentowano również tendencje zmian w strukturach demograficznych ludności oraz zwrócono uwagę na proces starzenia się demograficznego mieszkańców wsi. Zakres czasowy niniejszej publikacji obejmuje lata 1978-2002.

Słowa kluczowe: gminy Wysoczyzny Damnickiej, struktury demograficzne, starzenie demograficzne, ruch naturalny, ruch wędrowny

Key words: communes of Damnica Upland, demographic structures, the demographic senescence, the natural movement, the migration movement

Wprowadzenie

Na obecnym etapie rozwoju społeczeństw, w związku z koniecznością rozwiązywania wielu ważnych zadań społeczno-ekonomicznych, poznanie struktur i procesów demograficznych jest szczególnie istotne. Bez ich wszechstronnej znajomości nie może być mowy o prawidłowej i racjonalnej analizie zjawisk gospodarczych i społecznych, a także o przewidywaniu ich rozwoju w przyszłości. Wyniki badań

procesów demograficzno-osadniczych są zatem istotnym elementem polityki gospodarczej układów przestrzennych w różnej skali (kraju, regionu, gminy). Efektywność działań społecznych i gospodarczych regionu bądź gminy zależy w dużej mierze od poznania prawidłowości w przestrzennym rozmieszczeniu struktur i procesów, dostrzeganiu różnic w występowaniu tych zjawisk.

Problem ten jest szczególnie ważny na obszarach wiejskich, na których przemiany demograficzne, jakie nastąpiły w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku i na początku XXI wieku, należą do najbardziej dynamicznych w całym okresie od zakończenia II wojny światowej (Frenkel 2003). Zapoczątkowane w połowie lat osiemdziesiątych tempo spadku urodzeń na wsi było nawet nieco szybsze niż w miastach, doprowadzając do zmniejszenia się różnic wskaźników rozrodczości między miastem i wsią. Spłaszczenie tych różnic, które nastąpiło wyraźnie w ostatnich latach, potwierdza wcześniej zauważalną prawidłowość, że wieś przyjmuje miejskie wzorce dzietności z pewnym opóźnieniem. Lata transformacji przyniosły także istotne zmiany w starzeniu się ludności wiejskiej w porównaniu z mieszkańcami miast. Zmiana ta wiąże się głównie z wchodzeniem w wiek poprodukcyjny generacji, które w młodości masowo migrowały do miast. Lata dziewięćdziesiąte charakteryzuje bardzo szybki spadek stałych migracji między miastem i wsią. Chociaż zmiany te wywołane zostały głównie trudnościami na rynku pracy i mieszkań w ośrodkach miejskich, to istotną rolę odegrały zapewne także czynniki zwiększające atrakcyjność wsi jako miejsca zamieszkania i pracy (Rydz, Jażewicz 2005). Nowym zjawiskiem towarzyszącym procesom transformacji było pojawienie się masowego bezrobocia, które przyczyniło się do rozwarstwienia społeczeństwa pod względem warunków życia. Różnice między sytuacją ludności miast i wsi na Pomorzu Środkowym dokumentują w całej rozciągłości badania prowadzone m.in. przez E. Rydza (1997, 2006), I. Jażewicz (2002), I. Jażewicz i P. Szmielińską (2001), M. Jasiulewicz (1999). Wnikliwa zaś analiza zmian struktur i procesów demograficznych pozwala w pewnym stopniu wypracować odpowiednie narzędzia, które ułatwić mogą dostosowanie polityki ludnościowej do ciągle zmieniającej się rzeczywistości.

Na tle ogólnie zarysowanej problematyki celem niniejszego opracowania jest ukazanie przeobrażeń w strukturze demograficznej ludności, jakie dokonują się na obszarach wiejskich Pomorza Środkowego w ostatnim ćwierćwieczu, ze szczególnym uwzględnieniem przemian zapoczątkowanych w 1989 roku. Zmierzano również do określenia dynamiki zmian i współzależności badanych zjawisk. Ocenę przemian sytuacji osadniczej i demograficznej przedstawiono w powiązaniu z niektórymi elementami środowiska geograficznego i dziedzinami życia społeczno-gospodarczego, na przykładzie gmin położonych na Wysoczyźnie Damnickiej, tj. Damnica, Głównicyce i Potęgowo.

Ogólna charakterystyka sieci osadniczej gmin Wysoczyzny Damnickiej

Wysoczyzna Damnicka zajmuje około 834 km² i położona jest zasadniczo między dolinami rzeki Słupi oraz Łeby (Kondracki 2000). Stronne zbocza dolin rzecznych rozgraniczających Wysoczyznę Damnicką powodują, że jednostka ta wyraźnie

wyróżnia się wśród sąsiadujących z nią obszarów. Wysoczyzna wznosi się na wysokości 60-80 m n.p.m., choć miejscami, szczególnie w południowej części, dochodzi nawet do 100 m. Jest to region typowo rolniczy, występują tu gleby bielicoziemne wytworzone na piasku i brunatnoziemne na glinach. Gleby te uznać można za korzystne dla rozwoju rolnictwa, szczególnie do uprawy 4 podstawowych zbóż oraz ziemniaków. Wskaźnik lesistości waha się od 27% w gminie Potęgowo do 29% w gminie Główny. Wybitnie rolniczy charakter obszaru potwierdza także struktura użytkowania gruntów. Największy odsetek (66%) ogólnej powierzchni użytki rolne zajmują w gminie Potęgowo, aczkolwiek wielkość ta w gminach Damnica i Główny jest niewiele mniejsza.

Ogólna powierzchnia prezentowanych trzech gmin wynosi 719,5 km², co stanowi 31,5% powierzchni gmin wiejskich powiatu słupskiego i 4,2% województwa pomorskiego. Największą powierzchnię zajmuje gmina Główny (323,8 km²), najmniejszą zaś Damnica (167,8 km²). W końcu 2002 roku w tych trzech gminach mieszkało 23 561 osób, stanowiło to 25,6% ludności gmin wiejskich powiatu słupskiego. W stosunku do 1978 roku liczba ich mieszkańców zwiększyła się o 2763 osoby, tj. o 13,3%.

Wysoczyzna Damnicka, położona w pasie równin morenowych, ma stosunkowo najkorzystniejsze warunki naturalne na Pomorzu Środkowym, sprzyjające rozwojowi sieci osadniczej – wsi o znacznej wielkości i skupionej niekiedy zabudowie. Zaznaczyć należy, że dość znaczne zmiany w osadnictwie wiejskim wystąpiły tu po II wojnie światowej w wyniku zmian politycznych i społeczno-gospodarczych. Do głównych czynników tych przeobrażeń należy zaliczyć parcelację dawnych folwarków, podział dużych gospodarstw między kilku gospodarzy oraz tworzenie różnych form gospodarki uspołecznionej – spółdzielni produkcyjnych i państwowych gospodarstw rolnych. Wszystkie te procesy wywarły znaczny wpływ na zmiany przestrzenne zarówno w siedliskach, jak i w rozplanowaniu rozłogów (Szulc 1983). Zmieniała się także z różnym nasileniem w poszczególnych okresach struktura funkcjonalna obszarów wiejskich.

W wyniku powstania nowych stosunków własnościowych coraz większe znaczenie w kształtowaniu osadnictwa prezentowanego regionu miały PGR. Nowy układ struktury agrarnej, a także typ zabudowy wkomponowanej w już istniejącą tkankę osadniczą nadawał obszarom wiejskim nowy, specyficzny charakter. Powstawały również kolejne osiedla PGR-owskie, zlokalizowane w odosobnieniu od istniejącej już zabudowy (np. w Nieckowie, Skórowie – gmina Potęgowo; Rumsku, Zgojewie, Żoruchowie – gmina Główny), gdzie centra produkcyjne oddzielone zostały od zabudowy mieszkaniowej, tworząc w ten sposób nowe formy osadnictwa. Pewien wpływ na przekształcenia przestrzenno-funkcjonalne terenów wiejskich wywarły same zmiany organizacyjne w sektorze rolnictwa uspołecznionego. Podkreślić należy, że gminy położone na Wysoczyźnie Damnickiej miały jeden z najwyższych udziałów (około 71%) gruntów rolnych stanowiących własność państwową (Rydz 2006). Po okresie współdzielczenia gospodarki indywidualnej (przy znacznych oporach rolników) w latach pięćdziesiątych, aż prawie do końca lat osiemdziesiątych stopniowo zmniejszał się udział gospodarstw indywidualnych na korzyść gospodarstw państwowych (przekazywanie gospodarstw w zamian za rentę lub emerytu-

re). Stosunkowo najefektywniej proces ten postępował w gminach Potęgowo i Głównyzyce. W latach 1970-1985 wpłynęło to na dość wyraźną zmianę oblicza miejscowości wiejskich. Często dawni właściciele pozostawiali też gospodarstwa bez następców, co prowadziło nie tylko do wyludniania się wsi, ale niekiedy nawet do ich zaniku.

Zjawisko rosnącego uspołecznienia ziemi w przeszłości wiązać można z postępującą zmianą krajobrazu wsi – rozwojem nowego budownictwa mieszkaniowego oraz przeznaczaniem terenów na cele produkcyjne i usługowe. Działalność inwestycyjna, dziś różnie oceniana, bez wątpienia w owym czasie przeobrażała wieś, zmieniała często jej charakter, dostosowując ją do dokonujących się w tym okresie przemian społeczno-ekonomicznych. Państwowe gospodarstwa rolne – obok funkcji produkcyjnej – tworzyły bowiem na wielu obszarach wiejskich sieć osadniczą i infrastrukturalną, rozwijały działalność socjalną i kulturalną, zapewniały zatrudnienie ludności, stanowiąc podstawę jej bytu, były też animatorem życia społeczno-gospodarczego.

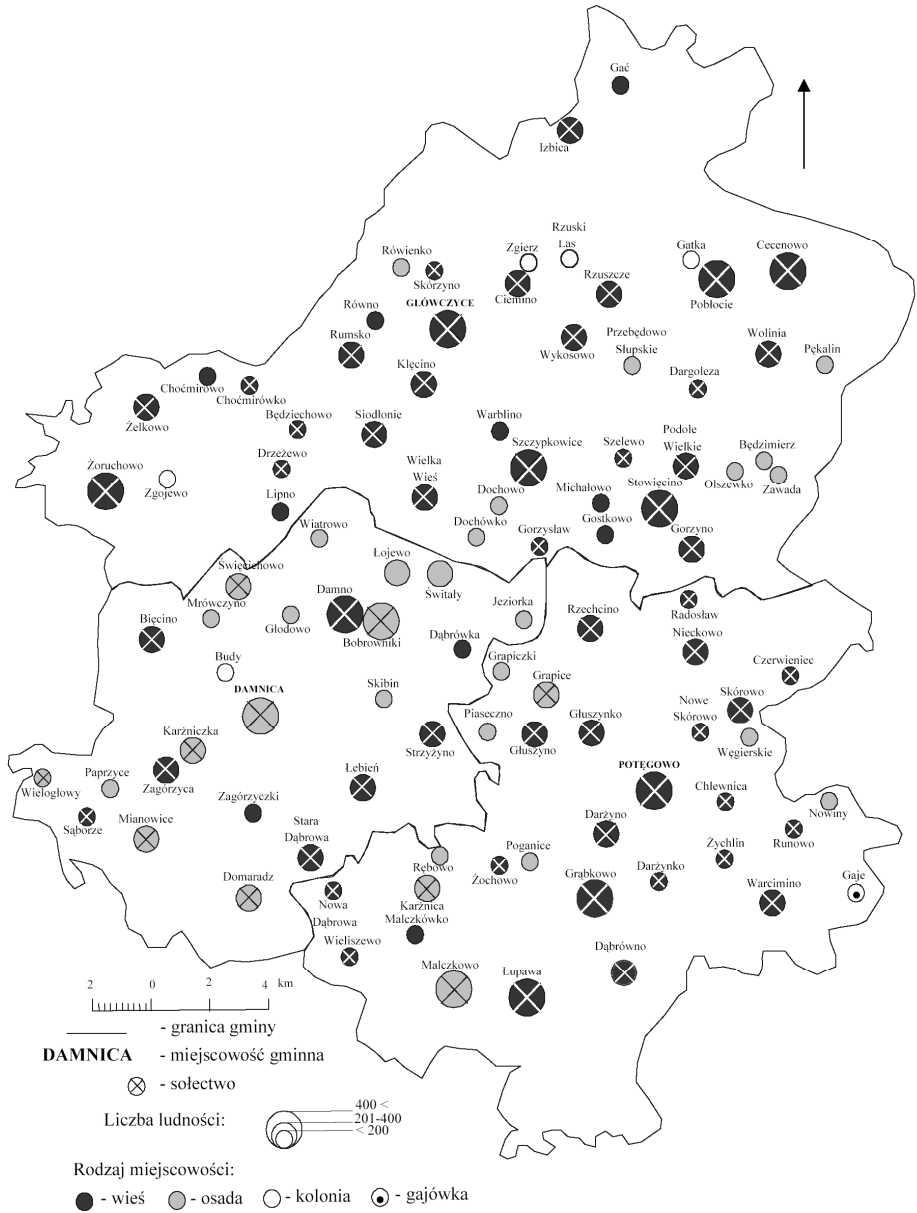
Cechą charakterystyczną wiejskiej sieci osadniczej gmin położonych na Wysoczyźnie Damnickiej jest jej znaczne rozproszenie. Przede wszystkim zwraca uwagę fakt, iż spory udział miały w niej jednostki słabo zaludnione (ryc. 1). Sieć osadniczą prezentowanego obszaru tworzyło ogółem 109 miejscowości, w tym: 66 wsi, 38 osad, 4 kolonie i 1 gajówka (tab. 1). O znacznym rozproszeniu osadnictwa wiejskiego tutaj świadczy w pewnym stopniu również wielkość powierzchni, jaka przypada na jedną miejscowość – 5,99 km², przy średniej 6,72 km² na całym Pomorzu Środkowym (Rydz 2006). Najwyższą wartość średniej liczby ludności przypadającej na miejscowość wiejską w 2002 roku odnotowano w gminie Damnica (225 osób), a następnie w gminie Potęgowo (223 osoby). Większa gęstość jednostek osadniczych (miejscowości) jest wynikiem na ogół korzystniejszych warunków naturalnych

Tabela 1

Miejscowości wiejskie na terenie gmin Wysoczyzny Damnickiej w 2002 roku
Rural locations in the communes of Damnica Upland in 2002

Gmina	Razem		Rodzaj miejscowości							
			wieś		osada		kolonia		gajówka	
	liczba miejscowości	ludność	liczba miejscowości	ludność	liczba miejscowości	ludność	liczba miejscowości	ludność	liczba miejscowości	ludność
Damnica	28	6333	12	3645	15	2557	1	131	-	-
Głównyzyce	50	9879	32	9126	15	537	3	216	-	-
Potęgowo	31	7349	22	5967	8	1375	-	-	1	7

Źródło: Katalog miejscowości województwa pomorskiego, 1999, Gdańsk; Dane Wydziału Ewidencji Ludności Urzędu Gminy w Damnicy, Głównyzycach i Potęgowie o liczbie mieszkańców na dzień 31.12.2002 r., US w Gdańsku. Opracowanie własne

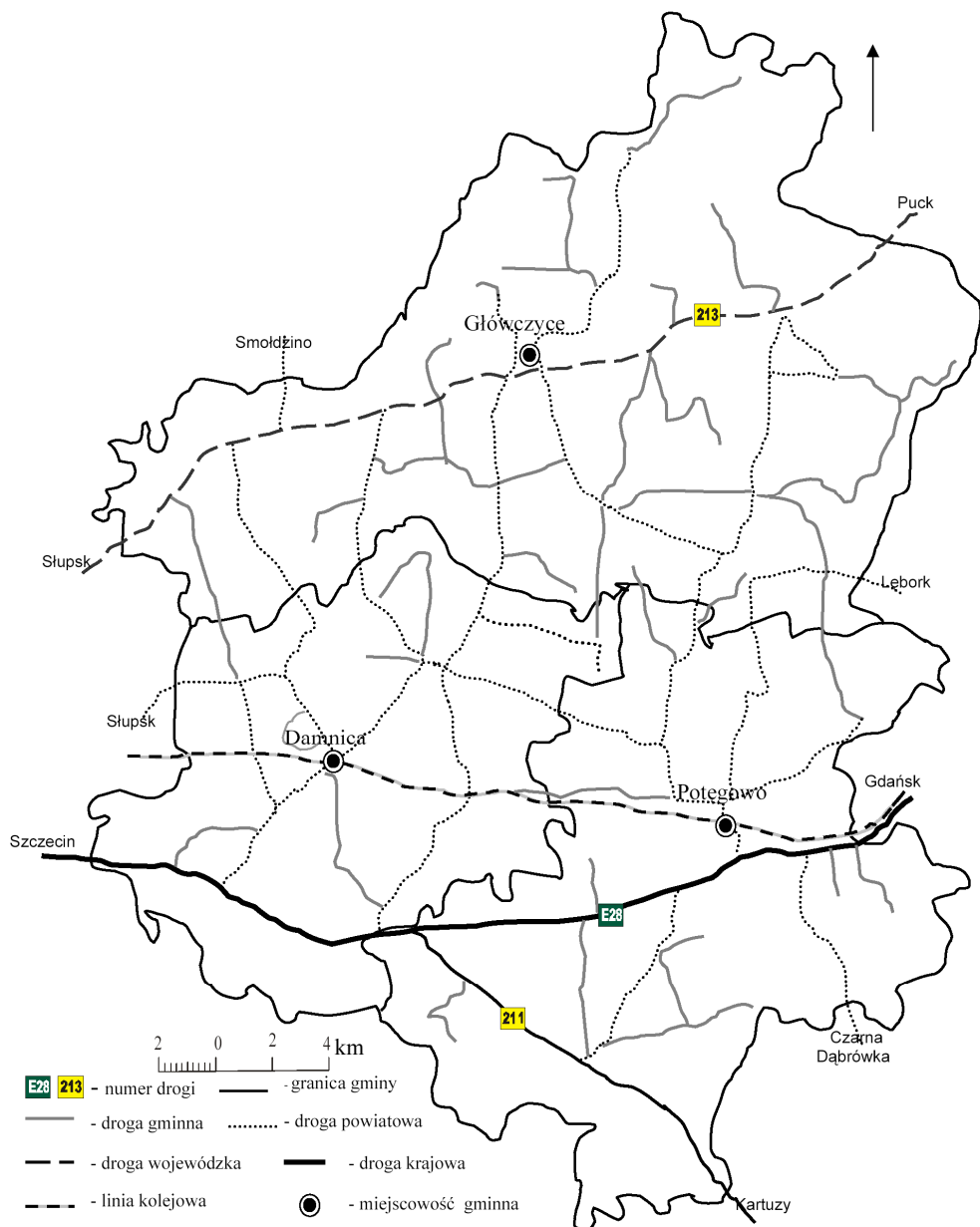

Ryc. 1. Struktura sieci osadniczej gmin Damnica, Głowczyce i Potęgowo
 Fig. 1. The structure of the settlement network in the communes of Damnica, Głowczyce and Potęgowo

(rzeźby terenu, lepszych gleb) niż na całym Pomorzu Środkowym. Z przeprowadzonych badań wynika¹, że zaznacza się również różnica w koncentracji ludności między obszarami z przewagą w przeszłości gospodarki uspołecznionej a rejonami z przewagą gospodarki nieuspołecznionej. Większa koncentracja ludności z przewagą rolnictwa państwowego dokonywała się głównie kosztem nadmiernego wyludniania się wsi najmniejszych, tzw. folwarków.

Osadnictwo Wysoczyzny Damnickiej jest także zróżnicowane pod względem układów morfologicznych wsi, stopnia złożoności osiedli wiejskich (proste, złożone, wielokrotnie złożone) oraz przyczyn i okresu powstania (typy genetyczne wsi). Jak wskazują badania prowadzone m.in. przez H. Szulc (1983), M. Jasiulewicza (1999) i E. Z. Zdrojewskiego (1982), różne typy rozłogów wiejskich i siedlisk oraz form własności miały w ostatnich sześćdziesięciu latach różną trwałość. Następowaly tu częste zmiany granic własnościowych pól (np. w okresie intensywnej kolektywizacji w latach pięćdziesiątych, potem przekazywania gospodarstw państwu za rentę, komasacji gruntów w ramach sektora państwowego PFZ lub PGR, a po roku 1990 – intensywnej restrukturyzacji określanej często bankructwem sektora uspołecznionego w rolnictwie). Jest to proces charakterystyczny dla wsi zarówno z gospodarką indywidualną, jak i uspołecznioną. W obecnym układzie osadniczym można zatem wyróżnić relikty dawnej sieci oraz wsie o zwartej zabudowie pochodzenia feudalnego i węzłowym układzie dróg. Większość miejscowości Wysoczyzny Damnickiej odznacza się dużą regularnością układu przestrzennego. Odległość między nimi wynosi około 3-5 km. Charakterystycznym elementem osadnictwa wiejskiego są zarówno miejscowości mające zwarte siedliska, jak i pasmowo-blokowy układ pól. Występują również wsie z nieregularną zabudową pochodzącą z różnych okresów historycznych, np. Poblocie. Kolejnym najczęściej spotykanym typem są wsie związane z istnieniem w przeszłości majątków junkierskich, a po II wojnie PGR. Na uwagę zasługuje fakt, że w związku z rosnącym do końca lat osiemdziesiątych uspołecznieniem gruntów rolnych zmieniał się także krajobraz wsi, zarówno w sensie architektury, jak i produkcyjno-usługowym. Przykładem były budowane w PGR wydzielone centra mieszkaniowe, społeczno-usługowe i produkcyjne. Można przypuszczać (na co wskazują doświadczenia ostatnich lat), że również w przyszłości mogą tu zachodzić przemiany w sieci osadniczej w wyniku procesów restrukturyzacyjnych, skutkujących często spontanicznymi trendami gospodarczymi i społecznymi. Dotyczy to szczególnie miejscowości położonych wzdłuż dróg komunikacyjnych – głównie w gminach Damnica i Potęgowo, przez których teren przebiega droga krajowa nr 6 ze Szczecina do Gdańska i linia kolejowa, łącząca te biegunowo położone aglomeracje nadmorskie (ryc. 2). Spośród trzech omawianych gmin najkorzystniejszym wskaźnikiem gęstości wszystkich dróg odznacza się gmina Damnica (0,91 km/km²), następnie Potęgowo (0,77 km/km²), a najmniejszą gęstość dróg ma

¹ W pracy wykorzystano niektóre z badań przeprowadzonych podczas przygotowywania pracy magisterskiej, którą Mariusz Włodarski pisał pod kierunkiem prof. dra hab. Eugeniusza Rydza i dr Iwony Jażewicz na temat *Przemiany demograficzno-społeczne na obszarach wiejskich Wysoczyzny Damnickiej na przykładzie gminy Damnica, Głównicyce i Potęgowo w latach 1978-2002*. Praca została wykonana w Zakładzie Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki PAP w Słupsku w 2005 r.

Ryc. 2. Sieć komunikacyjna gmin Damnica, Głównyzyce i Potęgawo
 Fig. 2. The transport network in the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgawo

gmina Głównyzyce (0,59 km/km²). Mimo na ogół dość korzystnego układu komunikacyjnego, na omawianym terenie występują również takie miejscowości, które nie mają żadnych połączeń komunikacji autobusowej i kolejowej, np. Nieckowo w gminie Potęgowo lub Gać w gminie Głównyzyce.

Badania, które prowadzono, dowodzą, że obszary wiejskie Wysoczyzny Damnickiej, a zwłaszcza ich tkanka osadnicza, stopniowo się zmieniają. Przekształca się złożoność układu, często wzrasta rozproszenie osiedli, poprawia się jakość tkanki osadniczej (np. wzrost udziału nowej zabudowy, poprawa infrastruktury technicznej). Duża jak na warunki wiejskie aktywność budowlana występuje w miejscowościach położonych przy głównych arteriach komunikacyjnych, dobrze skomunikowanych z miastami (Słupskiem lub Lęborkiem), oraz na terenach atrakcyjnych pod względem przyrodniczym. Zaznaczyć jednak należy, że przebudowa wiejskiej sieci osadniczej jest procesem powolnym. Dokonuje się on stale, ewolucyjnie, jego przejawem może być obserwowana w różnych badaniach tendencja do koncentracji ludności we wsiach gminnych kosztem wsi peryferyjnych².

Stan zaludnienia i rozmieszczenie ludności

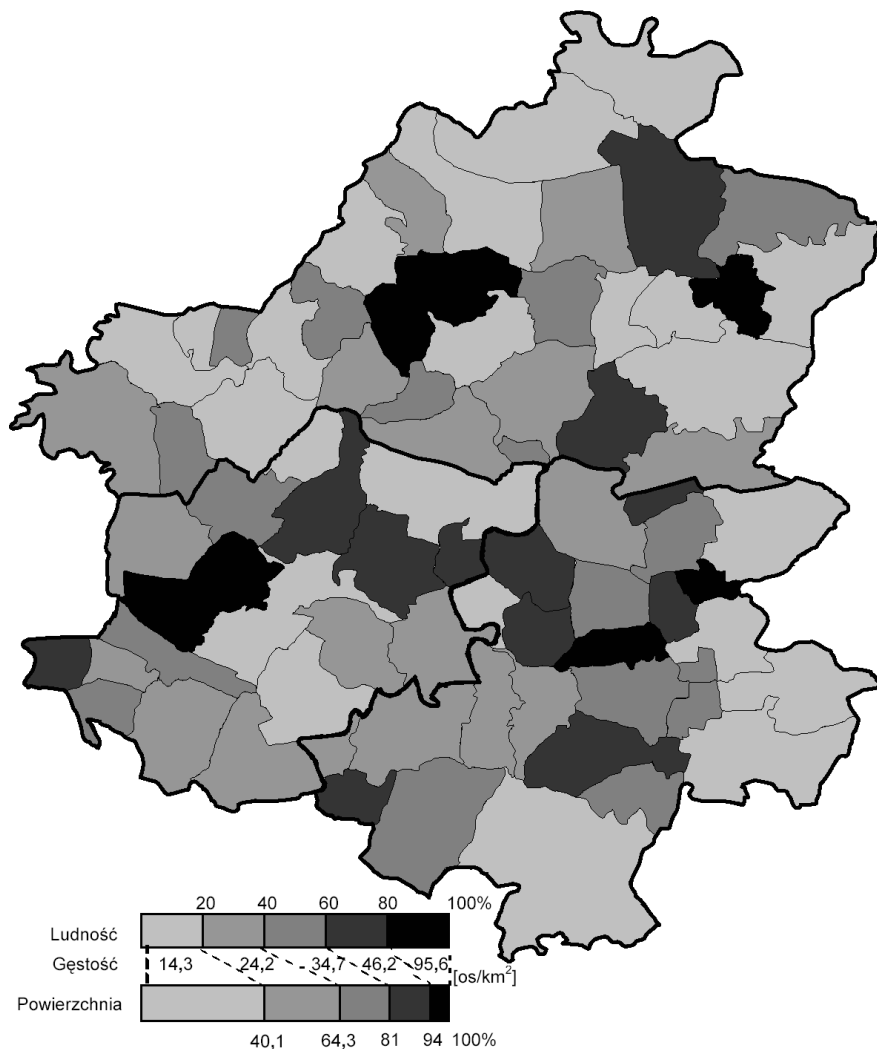
Obecny stan zaludnienia obszarów wiejskich jest efektem warunków naturalnych oraz odpływu ludności do miast, szczególnie w minionych latach, a także do jednostek wiejskich, położonych również w granicach tych samych gmin, które niegdyś pełniły i nadal pełnią funkcje wyższego rzędu. W latach 1978-2002 liczba ludności w gminach Wysoczyzny Damnickiej wzrosła łącznie z 20 792 osób do 23 561 osób i stanowi około 25,6% ludności gmin wiejskich powiatu słupskiego. W ciągu badanych lat największy wzrost liczby ludności odnotowano w gminie Głównyzyce (13,1%), a następnie w gminach Potęgowo i Damnica (odpowiednio 12,9% i 12,8%). Z badań wynika, że rozmieszczenie ludności w gminach Damnica, Głównyzyce i Potęgowo nie jest równomierne. Dowodem jest nie tylko stopień koncentracji ludności, ale także gęstość zaludnienia, pozostająca w trwałym związku ze zmianą liczby mieszkańców w obrębach geodezyjnych. W latach 1978-2002 zdecydowanie największy wzrost liczby ludności był charakterystyczny dla jednostek gminnych.

Zmiany liczby ludności, a także gęstości zaludnienia obszarów wiejskich Wysoczyzny Damnickiej przedstawiono w układzie obrębów geodezyjnych³. Z uzyskanych materiałów wynika, że w 1978 roku strefa dekoncentracji ludności obejmowała 23 obręby, w których gęstość zaludnienia wahała się od 1,1 do 20,9 osoby/km² (ryc. 3). Do grupy tej należały: Wolinia Leśnictwo, Piaseczno, Gać, Damnica Leśnictwo, Czerwieniec, Węgierskie, Warcimino, Równno, Runowo, Przebędowo, Podole Wielkie, Izbica, Drzeżewo-Lipno, Stara Dąbrowa, Łupawa, Warblino, Będziechowo,

² Badania ankietowe w ramach ćwiczeń terenowych studentów Instytutu Geografii pod kierunkiem autorki prowadzono na terenie wybranych wsi w strefie oddziaływania Lęborka i Słupska w 2003 r.

³ Podział gmin na obręby geodezyjne uzyskano z Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Słupsku, zaś materiały dotyczące ludności faktycznie zamieszkałej w obrębach geodezyjnych – z materiałów NSP z lat 1978, 1988 i 2002.

Ryc. 3. Koncentracja ludności w obrębach geodezyjnych gmin Wysoczyzny Damnickiej w 1978 r.

Fig. 3. The concentration of the population in geodesical districts of communes located in the Upland of Damnica in 1978

Ciemino, Wiatrowo, Dargoleza, Choćmirowo, Żelkowo oraz Wiszno. Średnia gęstość zaludnienia w tej strefie wynosiła 14,3 osoby/km². Była to strefa odznaczająca się najniższą gęstością, a zajmowała ponad 40% ogólnej powierzchni obszaru. Ze względu na warunki naturalne strefa pierwsza najliczniej reprezentowana była przez obręby rozproszone w gminie Głównicyce, a także obręby położone częściowo na

glebach gorszej jakości, zajętych przez kompleksy leśne w gminach Damnica i Potęgowo.

Do drugiej grupy, w której średnia zaludnienia wynosiła 24,2 osoby/km², zaliczono 6 obrębów z gmin Damnica i Główczyce oraz 5 z gminy Potęgowo. Skrajne wartości gęstości wyznaczyły obręby: Mianowice (21,2 os./km²) w południowej części gminy Damnica oraz Karznica (27,6 os./km²) na zachodzie gminy Potęgowo. Powierzchnia, jaką zajmują te jednostki, stanowi ponad 24% ogólnej powierzchni badanego terenu.

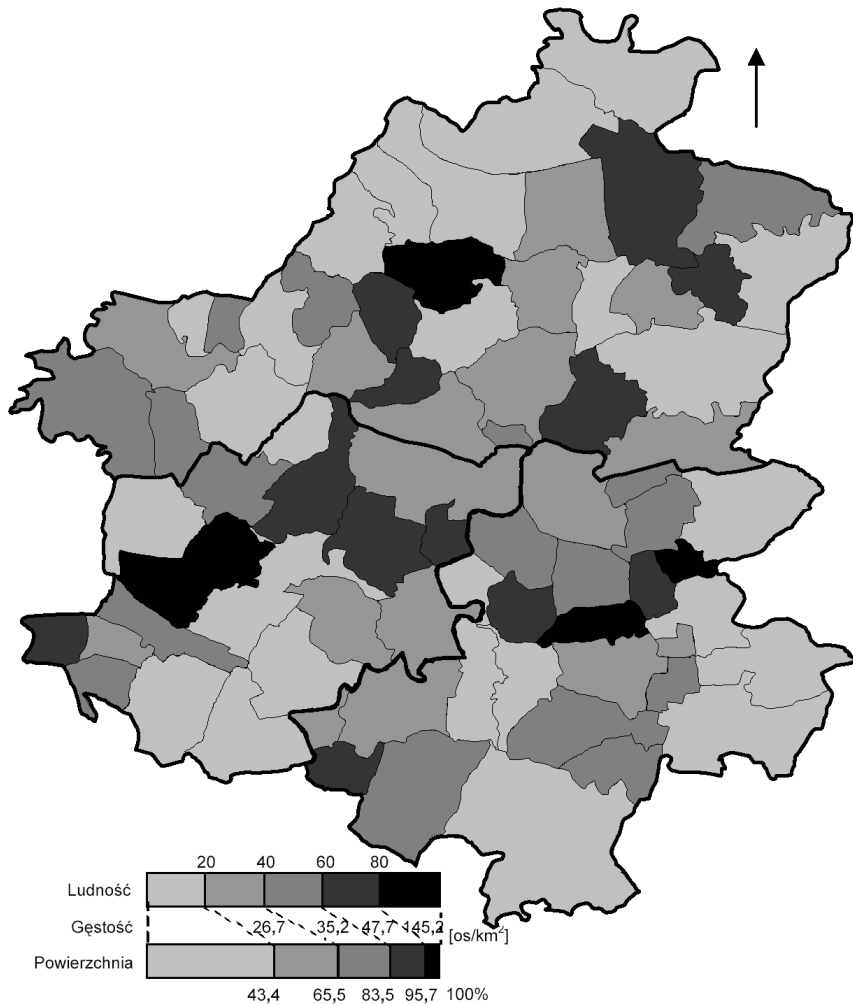
Trzecią grupę tworzyło 18 obrębów geodezyjnych o średniej gęstości zaludnienia 34,7 osoby/km². Wartość minimalna tego wskaźnika wyniosła 27,7 osoby/km², natomiast maksymalna 41,7 osoby/km² (Siodłonie i Choćmirówko). Cała grupa zajmuje łącznie niemal 17% powierzchni. Nierównomierna koncentracja wynikała z nadwyżki liczby ludności w stosunku do zajmowanej powierzchni.

W czwartej grupie, zajmującej 13% powierzchni, było 12 obrębów, w tym: Wielogłowy, Dąbrówka, Bobrowniki i Damno w gminie Damnica; Poblocie i Stowięcino w gminie Główczyce oraz Grąbkowo, Głuszyno, Grapice, Skórowo Nowe, Wieliszewo i Radosław w gminie Potęgowo. Średnia gęstość zaludnienia w tej grupie wyniosła 46,2 osoby/km². Dość znaczna koncentracja ludności wynikała na ogół z korzystnych warunków dla osadnictwa i stosunkowo dobrego położenia komunikacyjnego.

W ostatniej grupie znalazło się 7 jednostek, które zajmowały 6% rozpatrywanej powierzchni. Obręby geodezyjne w tej grupie charakteryzowały się wysokim w stosunku do pozostałych grup wskaźnikiem gęstości. Przy średniej 96 osób/km² wahał się on od 56,5 osoby/km² w Wolinie niż do 136 osób/km² w Damnicy. Pozostałe jednostki, które znalazły się w tej strefie, to: Klęcino, Karzniczka, Skórowo Stare, Potęgowo i Główczyce. W obrębach tej grupy dobra jest dostępność komunikacyjna, która sprzyja ich mieszkańcom w dojazdach do pracy i szkół w Słupsku i Lęborku, a także umożliwia stosunkowo dobry dostęp do usług z zakresu infrastruktury społecznej i technicznej.

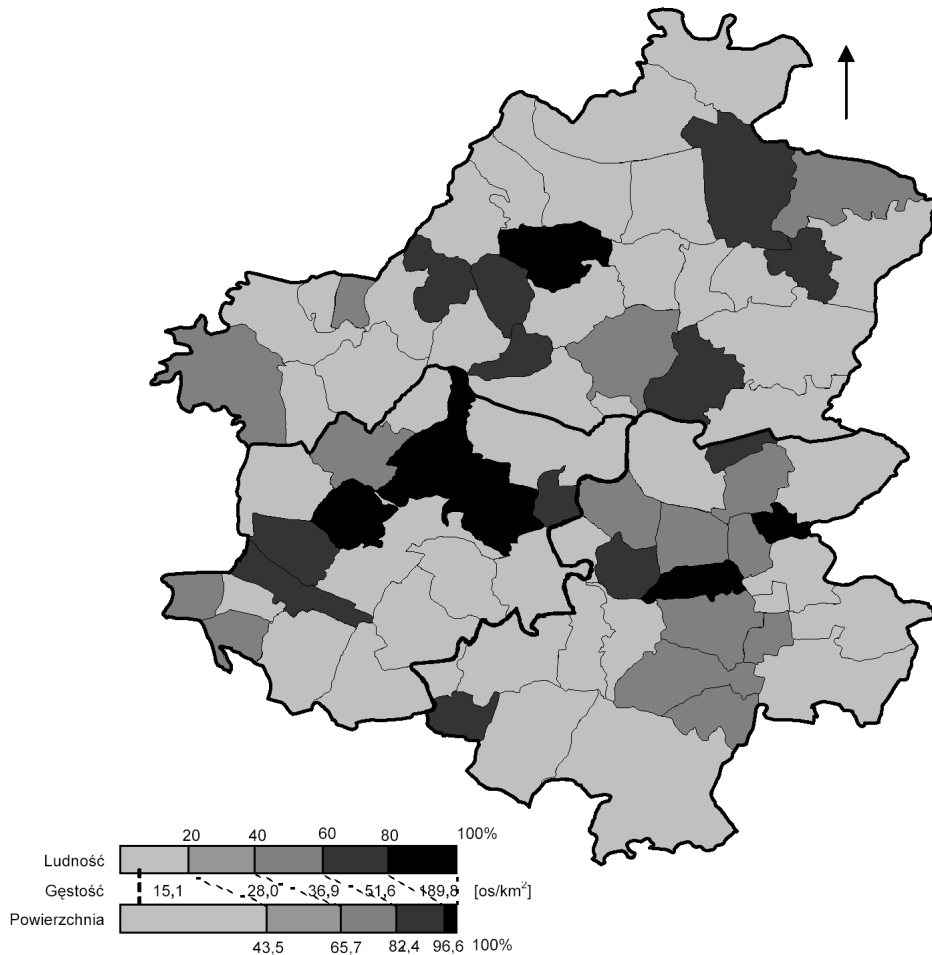
W kolejnych dziesięciu latach (1978-1988) nastąpiły pewne zmiany w zaludnieniu omawianego obszaru. Do grupy o najsłabszym zagęszczeniu należało 26 obrębów geodezyjnych, których łączna powierzchnia wyniosła ponad 43% powierzchni gmin Wysoczyzny Damnickiej. Proces dekoncentracji nadal się umacniał. Do jednostek należących do pierwszej grupy w 1978 roku dołączyły: Mianowice, Skórzyno, Bęcino, Żochowo, Domaradz i Poganice, natomiast Żelkowo, Wiszno i Dargoleza na skutek wzrostu liczby mieszkańców znalazły się w innej grupie. Średnia gęstość w 1988 roku w tej grupie wyniosła 13,9 osoby/km². W kolejnej strefie, zajmującej ponad 22% powierzchni, średnia gęstość wyniosła prawie 27 osób/km². W stosunku do roku 1978 ubyły z niej obręby: Mianowice, Domaradz, Skórzyno, Żoruchowo, Bęcino, Żochowo i Poganice, natomiast przybyły: Żelkowo, Dargoleza i Wiszno (z pierwszej grupy) oraz Chlewnica, Siodłonie, Wykosowo i Darżyno (z grupy trzeciej). W dalszej grupie znalazło się 17 obrębów geodezyjnych, które zajmowały 18% powierzchni ogółu. Średnia gęstość w tej strefie wyniosła ponad 35 osób/km², czyli zwiększyła się. Do omawianej grupy dołączył obręb Żoruchowo z grupy niższej, a także Grapice, Radosław i Grąbkowo z grupy czwartej. Ubyły natomiast ob-

ręby wspomniane w grupie drugiej oraz Wielka Wieś. Grupę czwartą stanowiło 12 obrębów, które zajmowały ponad 12% powierzchni. Gęstość zaludnienia w poszczególnych obrębach wahała się od 41,2 do 58,4 osoby/km². W stosunku do poprzednio rozpatrywanego okresu z grupy tej ubyły obręby omówione w strefie trzeciej, natomiast przybyły: Wielka Wieś z grupy trzeciej, a także Wolinia i Klęcino z grupy piątej. Ostatnia grupa pomniejszyła się o wspomniane jednostki, które przeszły do grupy czwartej, tak więc 3,4% powierzchni o najwyższej gęstości zaludnienia (59,6-239,6 os./km²) zamieszkiwała w 1988 roku piąta część mieszkańców gmin Wysoczyzny Damnickiej (ryc. 4). Wynika z tego, że sukcesywnie wzrasta zależność koncentracji przestrzennej ludności od jednostek skupiających dużą liczbę osób.

Ryc. 4. Koncentracja ludności w obrębach geodezyjnych gmin Wysoczyzny Damnickiej w 1988 r.
 Fig. 4. The concentration of the population in geodesical districts of communes located in the Upland of Damnica in 1988

W latach 1988-2002 następowała wyraźna zmiana koncentracji ludności w poszczególnych grupach. Proces ten jednak nie był już tak intensywny, jak w latach 1978-1988. Strefa dekoncentracji nieco się rozszerzyła, zmalała natomiast grupa piąta, charakteryzująca się największym zagęszczeniem ludności, której składowe stanowiły w 2002 roku mniej niż 3% powierzchni omawianego obszaru. W strefie tej znalazły się: Damnica, Głównyzyce i Potęgowo, a także Skórowo, w którym już w przeszłości dominowały gospodarstwa indywidualne. W ostatniej strefie, podobnie jak w latach 1978 i 1988, wystąpiło największe zróżnicowanie wskaźnika gęstości zaludnienia (ryc. 5). Wartość ta wahała się między 99,6 osoby/km² w Skórowie a 287,5 osoby/km² w Potęgowie. Wskaźnik gęstości zaludnienia w latach 1978-2002 zwiększał się we wszystkich grupach.

Ryc. 5. Koncentracja ludności w obrębach geodezyjnych gmin Wysoczyzny Damnickiej w 2002 r.
 Fig. 5. The concentration of the population in geodesical districts of communes located in the Upland of Damnica in 2002

Przestrzenny rozkład gęstości zaludnienia, która pozostaje w ścisłym związku ze zmianą liczby mieszkańców, nie jest równomierny, lecz tworzy układy koncentracji, które z czasem mają tendencje do nasilania się.

Zmiany w strukturze demograficznej mieszkańców Wysoczyzny Damnickiej

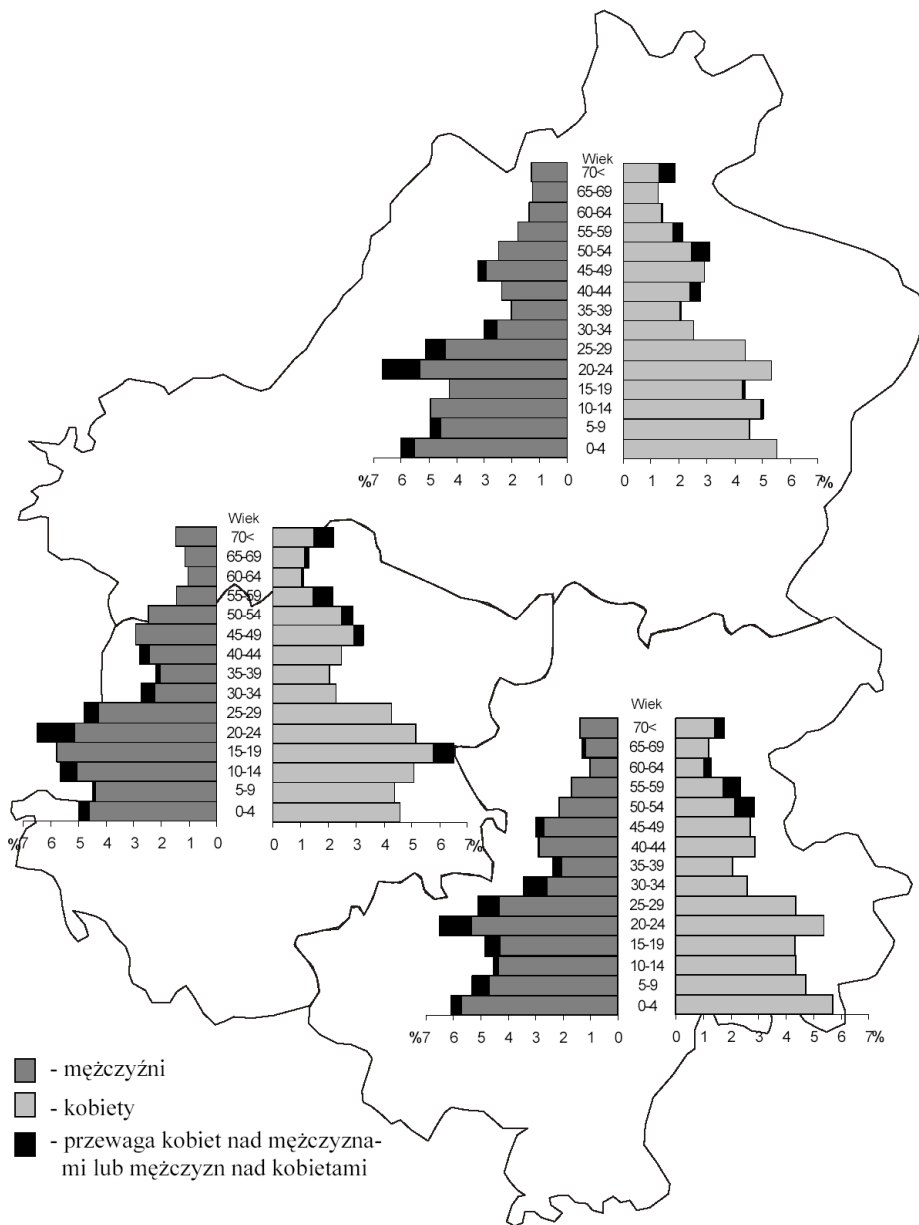
We współczesnych badaniach demograficznych ważne miejsce zajmują analizy ludności według wieku, płci i grup ekonomicznych. Z badań przeprowadzonych w gminach położonych na Wysoczyźnie Damnickiej wynika, że zmiany zaludnienia pociągają za sobą również przekształcenia w strukturze wieku i płci. Okazuje się, że najbardziej widoczne są one w strukturze wieku. Jest oczywistym faktem, że przeobrażenia, jakie zachodzą w strukturze ludności według wieku, zdeterminowane są trzema czynnikami, tj. liczbą urodzeń, zgonów i migracjami, przy czym te ostatnie mogą powodować zarówno starzenie się społeczeństwa, jak i odmłodzenie, w zależności od wieku ludności migrującej. Zdaniem I. Sobczaka (1992) to urodzenia były czynnikiem, który odegrał największą rolę w ukształtowaniu struktury wieku ludności między innymi omawianych gmin.

Charakterystyczną cechą struktury wiekowej ludności omawianych jednostek w 1978 roku jest wyraźne wybrzuszenie w przedziałach 20-24 i 25-29 lat oraz wklęsłość w przedziale 35-39 lat (ryc. 6). Owo wybrzuszenie jest efektem powojennego wyżu demograficznego z lat pięćdziesiątych, natomiast wklęsłość to roczniki niżu z okresu II wojny światowej. Podstawy piramid wykazują tendencje wzrostowe, powoli zatem uwidacznia się echo wyżu lat pięćdziesiątych. W poszczególnych gminach powtarzają się ogólne schematy procesów demograficznych, a jedynie różnicują je stany wielkościowe.

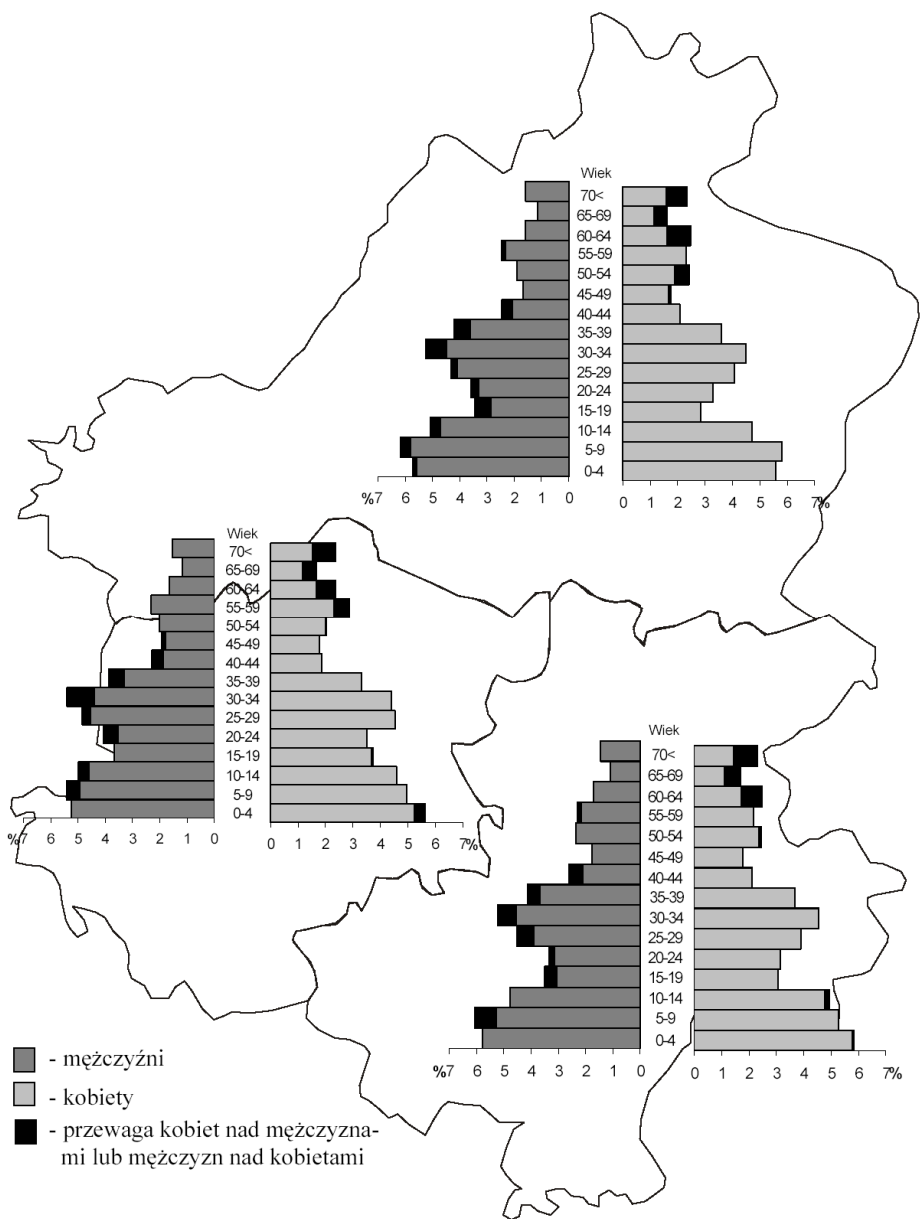
W 1988 roku grupy wiekowe wyżu lat pięćdziesiątych przesunęły się w górną część piramidy, odpowiednio o 10 lat, do przedziału 30-39 lat. Podobnie stało się z rocznikami niżu wojennego oraz jego echa, które w wyniku naturalnego falowania piramidy znalazły się odpowiednio w przedziałach 45-49 i 15-24 lat. W przedziałach najmłodszych ujawniło się także echo wyżu lat pięćdziesiątych (ryc. 7). Zarówno w 1978, jak i 1988 roku piramidy wieku przybrały kształt należący do typu progresywnego, czyli społeczeństwa stosunkowo młodego, w którym z roku na rok wzrasta liczba urodzeń, a tym samym charakterystyczny jest wzrost liczby ludności.

Istotne zmiany dokonały się natomiast w strukturze wiekowej ludności w 2002 roku. Nastąpiło kolejne przesunięcie powojennego niżu oraz jego echa, a także wyżu lat pięćdziesiątych oraz przelomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (ryc. 8). Kształty piramid we wszystkich gminach zbliżone są bardziej ku zastojowemu typowi, w którym roczna liczba urodzeń jest równa liczbie zgonów, a następne roczniki urodzeń pod względem wartości zbliżone są do lat poprzednich, zatem narasta zjawisko starości demograficznej społeczeństwa.

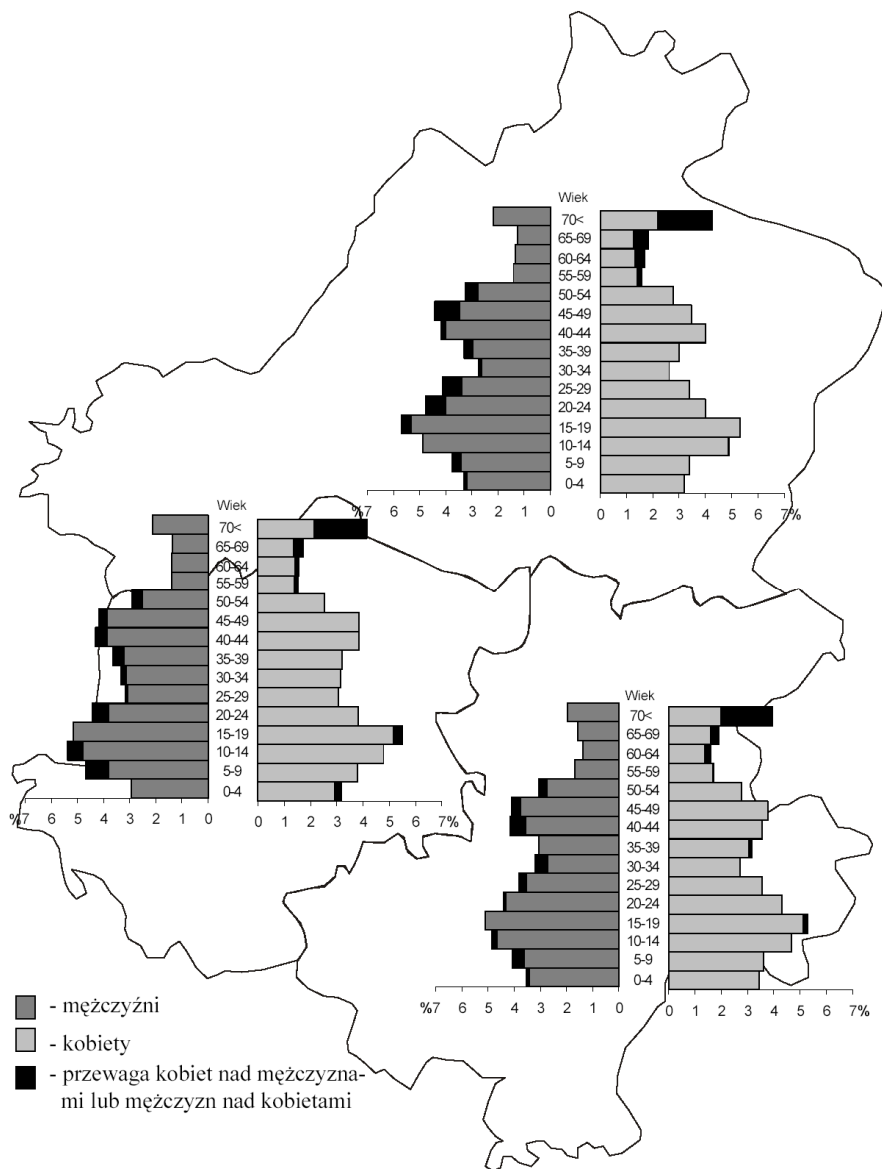
Analizując strukturę ludności według płci i wieku, należy zwrócić także uwagę na fakt, iż w wieku od 0 do średnio 39-44 lat w latach 1978 i 1988 liczba mężczyzn przewyższa liczbę kobiet, natomiast wśród starszej populacji sytuacja staje się odwrotna, bowiem to liczba kobiet przewyższa liczbę mężczyzn. Dzieje się tak za

Ryc. 6. Ludność gmin Damnica, Głównyzyce i Potęgowe według płci i wieku w 1978 r.
 Fig. 6. The population of the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgowe according to the sex and the age in 1978

Ryc. 7. Ludność gmin Damnica, Główczyce i Potęgowo według płci i wieku w 1988 r.
 Fig. 7. The population of the communes of Damnica, Główczyce and Potęgowo according to the sex and the age in 1988

Ryc. 8. Ludność gmin Damnica, Głównyzyce i Potęgowo według płci i wieku w 2002 r.
 Fig. 8. The population of the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgowo according to the sex and the age in 2002

sprawą zjawiska zwanego nadumieralnością mężczyzn oraz dłuższego średniego trwania życia kobiet niż mężczyzn. W 2002 roku granica liczbowej dominacji mężczyzn nad kobietami przesunęła się do 54 lat we wszystkich gminach (ryc. 8). Zjawisko to można tłumaczyć zmianą mentalności i zajęć mężczyzn na wsi, a także zmianą warunków życia, w skład których wchodzi również opieka medyczna.

Sytuacja ludnościowa gmin Wysoczyzny Damnickiej do 1988 roku wynikała ze specyficznych na ziemiach północnych i zachodnich procesów, które zapoczątkowała powojenna wymiana ludności oraz ówczesne przemiany demograficzne. Charakterystyczna dla procesów demograficznych była młodość i dzietność, to one wyznaczały stosunkowo intensywne tempo rozwoju liczebności ludności. Szczególnie wysokim poziomem charakteryzowały się tereny wiejskie. W pewnym sensie zjawisko to można tłumaczyć dużą dzietnością, szczególnie rodzin pracujących w byłych PGR (Rydz 1995).

W okresie transformacji gospodarczej procesy demograficzne uległy spowolnieniu, a wręcz zahamowaniu. Zmalała dynamika rozwojowa jednostek i zarysowały się równocześnie niekorzystne trendy, jak spadek rodności i osłabienie dynamiki demograficznej. Prawdopodobnie jest to efektem narastającego niżu demograficznego, jak również dużej roli w kształtowaniu tych procesów sytuacji ekonomicznej ludności. Trudności na rynku pracy, zastój w budownictwie mieszkaniowym i świadomość braku stabilności i perspektyw powodują zahamowanie prokreacyjne mieszkańców (Jażewicz, Szmielińska 2001), a i tak coraz częściej obserwuje się jednoczesne użytkowanie mieszkań przez kilka pokoleń tej samej rodziny.

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że zmiany, jakie zaszły w strukturach demograficznych w latach 1978-2002, nie były korzystne dla rozwoju demograficznego omawianych jednostek. Ponadto na podstawie prognoz demograficznych dla powiatu słupskiego należy spodziewać się, że przez dłuższy czas nie nastąpi poprawa w owych strukturach, a proces starzenia się ludności będzie powoli przybierał na sile.

Zmiany, jakie nastąpiły w strukturze mieszkańców według płci i wieku w okresie 1978-2002, odegrały istotną rolę w podziale gmin według grup ekonomicznych ludności. W kategoriach ekonomicznych społeczeństwo można podzielić na ludność w wieku przedprodukcyjnym (0-17 lat), produkcyjnym (18-59 lat dla kobiet i 18-64 lat dla mężczyzn) oraz poprodukcyjnym (60 lat i więcej dla kobiet, 65 lat i więcej dla mężczyzn). W grupie ludności w wieku produkcyjnym wyróżnia się ludność w wieku produkcyjnym mobilnym (18-44 lat). Według J. Rajmana (2003) jest to ludność, która najczęściej zmienia miejsce zamieszkania, jak również miejsce pracy, a nawet kwalifikacje zawodowe.

Z analizy danych statystycznych wynika, że udział ludności w wieku produkcyjnym we wszystkich gminach Wysoczyzny Damnickiej w 2002 roku był wyższy niż na początku rozpatrywanego okresu, bowiem w wiek aktywności zawodowej zaczęły wchodzić roczniki wyżu demograficznego przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, a także nadal pozostawały w tej grupie roczniki wyżu lat pięćdziesiątych. W 2002 roku w porównaniu z 1978 rokiem zauważalny jest także wzrost udziału ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym, który należy wiązać z osiągnięciem stosownego wieku przez roczniki wspomnianego już wyżu lat pięć-

dziesiątych. Jednak w 1988 roku odnotowano tendencje spadkowe w omawianej grupie, gdyż zasilać zaczęły ją mniej liczne roczniki niż demograficznego lat wojennych. W czasie dwudziestu czterech lat udział grupy ludności w wieku niemobilnym największy wzrost osiągnął w gminie Potęgowo – 2,8%, w pozostałych gminach nie przekroczył 2% (tab. 2).

Tabela 2

Wskaźniki obciążeń ekonomicznych ludności produkcyjnej ludnością w wieku nieprodukcyjnym w gminach Wysoczyzny Damnickiej w latach 1978-2002

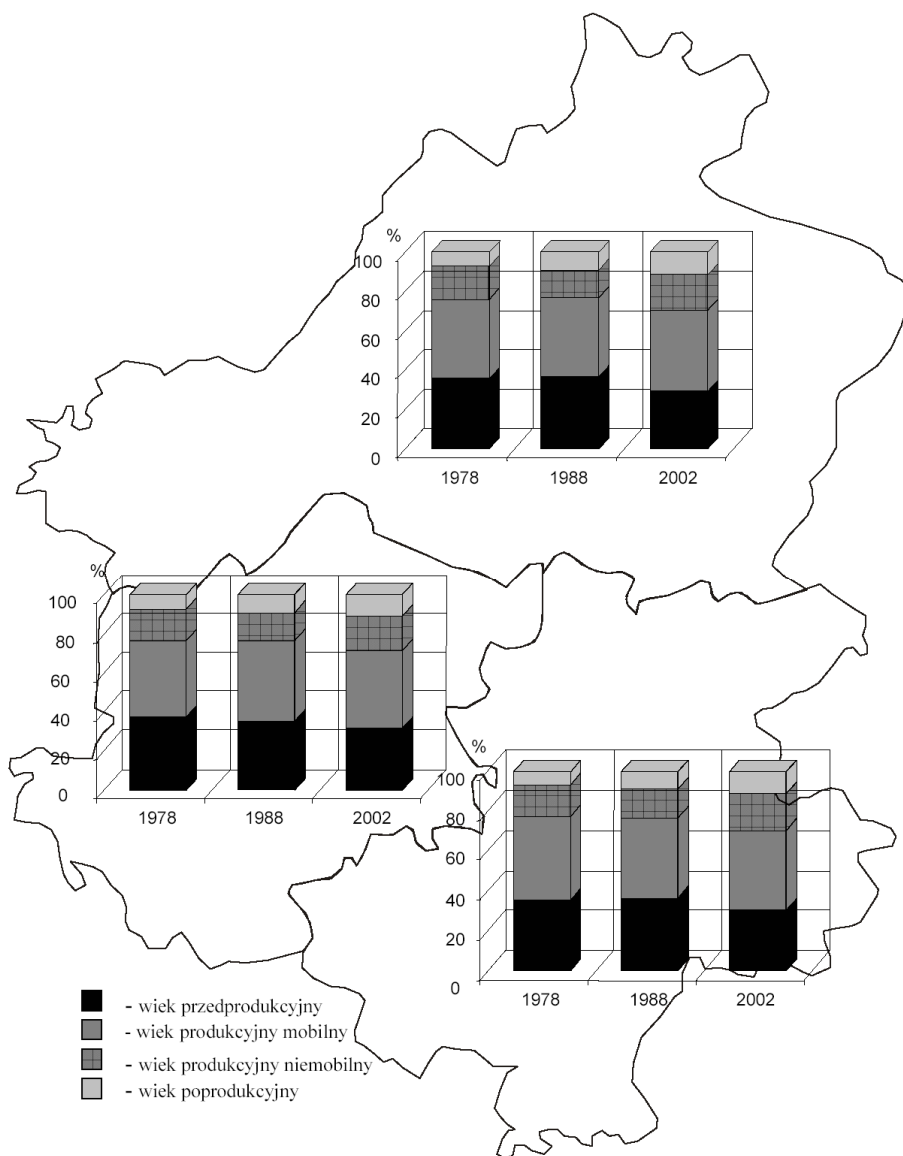
Coefficients of economic charges of a productive population in nonproductive age in the communes of Damnica Upland in years 1978-2002

Wyszczególnienie a – 1978 b – 1988 c – 2002	Sumaryczny wskaźnik obciążenia [W _{OE}]	Wskaźnik obciążenia ludnością w wieku przedprodukcyjnym ludności w wieku produkcyjnym [W _{OEM}]	Wskaźnik obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym ludności w wieku produkcyjnym [W _{OES}]	
Damnica	a	80,2	67,2	12,9
	b	80,1	63,8	16,3
	c	73,4	54,4	19,0
Główczyce	a	78,7	66,5	12,3
	b	85,2	68,4	16,8
	c	69,0	50,0	19,0
Potęgowo	a	73,8	61,8	12,0
	b	84,1	67,6	16,5
	c	71,0	52,2	18,8

Źródło: Ludność i warunki mieszkaniowe, NSP 1978 i 1988, GUS; Podstawowe informacje ze spisów powszechnych, NSP 2002, US w Gdańsku. Obliczenia własne

Z przeprowadzonych badań wynika, że w latach 1978-1988 nie występowały większe różnice w procentowym udziale ludności w wieku przedprodukcyjnym (ryc. 9). Jej udział w ogóle populacji wzrastał, a jedynie w gminie Damnica odnotowano w 1988 roku niewielki jej spadek w porównaniu z 1978 rokiem. Już jednak w 2002 roku nastąpił widoczny spadek udziału ludności młodej we wszystkich jednostkach, mimo wzrostu ogólnej liczby mieszkańców poszczególnych gmin. Pewien wpływ na to miały zmiany na rynku pracy w efekcie transformacji gospodarczej – zdeterminowały one zachowania prokreacyjne ludności. Ponadto spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym w znacznej mierze został spotęgowany przez kryzys panujący w budownictwie mieszkaniowym oraz niezbyt dobrze funkcjonującą opiekę socjalną.

W ciągu całego okresu objętego analizą procentowy udział populacji w wieku poprodukcyjnym sukcesywnie wzrastał. Największe zmiany odnotowano w gminie Główczyce (4,2%), a następnie w gminach Potęgowo i Damnica (odpowiednio 4,1%

Ryc. 9. Struktura ludności gmin Dannica, Głowczyce i Potęgowo według grup ekonomicznych w latach 1978-2002

Fig. 9. The structure of the population in the communes of Dannica, Głowczyce and Potęgowo according to economic groups in years 1978-2002

i 3,7%). Tak prezentujące się wartości procentowe były rezultatem zarówno ubytku liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym, jak i przyrostu w wieku poprodukcyjnym. W kształtowaniu się liczby ludności poprodukcyjnej nie bez znaczenia pozostaje również poziom oraz dostęp do medycyny, a także w pewnym stopniu mechanizacja w rolnictwie, która odciążała wiejską ludność.

Ważne miejsce w analizach struktury ekonomicznej ludności zajmują wskaźniki obciążenia ekonomicznego: sumaryczny wskaźnik obciążenia, wskaźnik obciążenia ludnością w wieku przedprodukcyjnym i wskaźnik obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym⁴.

Społeczeństwo prezentowanych gmin charakteryzuje się stosunkowo młodą strukturą wiekową, dlatego bardziej obciążone jest ludnością w wieku przedprodukcyjnym aniżeli poprodukcyjnym. Podobnie jak udział osób w wieku przedprodukcyjnym, tak też maleje wskaźnik obciążenia ludnością w młodym wieku. Odwrotną tendencję ma wskaźnik obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym, albowiem z roku na rok jego wartości wzrastają: z ok. 12 w 1978 roku do ok. 19 w 2002 roku, przy czym najmniejszy wzrost wystąpił w gminie Damnica (6,1), zaś największy w gminie Potęgowo (6,8). Wartości wskaźnika sumarycznego w ciągu całego analizowanego okresu wahały się. W gminie Główczyce i Potęgowo wzrastały do 1988 roku, a następnie gwałtownie malały do roku zamykającego przekrój czasowy owej analizy. W gminie Damnica w latach 1978-2002 wartości wskaźnika sumarycznego systematycznie malały (tab. 2).

Zaprezentowane wskaźniki obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym określają wielkość wydatków z funduszu konsumpcji zbiorowej, konieczność wykreowania miejsc pracy, decydują również o rozmiarach nakładów ponoszonych na opiekę przedszkolną, opiekę medyczną, szkolnictwo i fundusz emerytalny.

Na podstawie prognoz dla powiatu można spodziewać się, że w prezentowanych gminach będzie następował dalszy spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym, a proces starzenia społeczeństwa będzie się umacniał.

Zdaniem E. Rydza i J. Gruczy (1997) utrzymujące się tendencje do spadku liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym mogą doprowadzić do wyczerpania przyrostu ludności w wieku produkcyjnym po 2010 roku, ponieważ do grupy poprodukcyjnej zaczęły przechodzić liczne roczniki osób urodzonych w latach pięćdziesiątych, a istniejące tendencje mogą doprowadzić do zagrożenia prawidłowego rozwoju ludnościowego. Aktualnie należy również uwzględnić występującą dość masowo migrację zarobkową ludności młodej poza granice kraju, np. do Anglii, Irlandii czy Niemiec.

Starzenie się społeczeństwa, które polega na wzroście liczebności ludzi starszych w stosunku do ogółu populacji, jest jednym z najważniejszych problemów demograficznych obecnych czasów. Proces starzenia się ludności ma charakter dynamiczny

⁴ Wskaźnik sumaryczny obliczono wg wzoru $W_{OE} = [L_{0-17} + L_{M\ 65<} + L_{K\ 60<} / L_{M18-64} + L_{K18-59}] \cdot 100$; wskaźnik obciążenia ludnością w wieku przedprodukcyjnym $W_{OEM} = [L_{0-17} / L_{M18-64} + L_{K18-59}] \cdot 100$; wskaźnik obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym $W_{OES} = [L_{M\ 65<} + L_{K\ 60<} / L_{M18-64} + L_{K18-59}] \cdot 100$, gdzie: L_{0-17} – liczba ludności w wieku 0-17 lat, L_{M18-64} – liczba mężczyzn w wieku 18-64 lat, L_{K18-59} – liczba kobiet w wieku 18-59 lat, $L_{M\ 65<}$ – liczba mężczyzn w wieku 65 lat i więcej, $L_{K\ 60<}$ – liczba kobiet w wieku 60 lat i więcej (Radzikowska 1992).

i wiedzie do stanu statycznego, zwanego starością demograficzną, czyli niekorzystnych zmian struktury wieku, przejawiających się obniżoną aktywnością zawodową ludności (Długosz 1998).

Badane gminy Wysoczyzny Damnickiej, podobnie jak pozostałe obszary północnej i zachodniej Polski, w okresie powojennym należały do najmłodszych w kraju, czyli odznaczających się stosunkowo wysokim odsetkiem dzieci i młodzieży. Wynikało to między innymi ze specyficznego imigracyjnego rodowodu tych społeczeństw po II wojnie światowej oraz ze znacznie wyższego poziomu urodzeń w tym regionie. W rezultacie owej genezy na omawianym obszarze przez długi czas utrzymywał się stan „młodości” demograficznej, tym niemniej odnotowywano systematyczny wzrost odsetka ludności w starszym wieku. Zjawisko to jest wymownym przejawem procesu starzenia się całego społeczeństwa. W celu uchwycenia przeobrażeń oraz pewnych tendencji w zakresie starzenia się ludności gmin Damnica, Głównyzyce i Potęgowo wykorzystano miernik zwany wskaźnikiem starzenia się demograficznego (W_{sd})⁵. Ważną cechą tego wskaźnika jest to, że odnosi się jednocześnie do najmłodszej (0-14 lat) i najstarszej (65 i więcej lat) grupy osób, zaś relacje między poszczególnymi grupami wyznaczają kierunek zmian w poziomie starości społeczeństwa. Tak więc w myśl założeń należy uznać, że w latach 1978-1988 we wszystkich omawianych jednostkach nastąpiło odmłodzenie się struktury demograficznej, bowiem wartości miernika W_{sd} były ujemne: w gminie Potęgowo -2,1, zaś w gminach Damnica i Głównyzyce -1,1. W latach 1988-2002 we wszystkich jednostkach nastąpiło gwałtowne starzenie się społeczeństwa, którego największe rozmiary odnotowano w gminach Głównyzyce (12,5), następnie w gminach Potęgowo (11,2) i Damnica (8,9). Na szczególną uwagę zasługuje wzrost udziału osób w wieku 0-14 lat do 1988 roku, a następnie gwałtowny spadek udziału tej grupy osób w 2002 roku oraz trwały wzrost udziału osób w wieku 65 lat i więcej w latach 1978-2002 (tab. 3).

Zaawansowanie dynamiki procesu starzenia się populacji potwierdza mediana wieku⁶, czyli środkowy wiek ludności (tab. 4). Wiek środkowy rozpatrywany w przedziale czasowym 1978-2002 wskazuje, że społeczeństwo sukcesywnie starzeje się.

⁵ Wskaźnik starzenia się demograficznego obliczono według wzoru: $W_{sd} = [U_{(0-14)t} - U_{(0-14)t+n}] + [U_{(>65)t+n} - U_{(>65)t}]$, gdzie: $U_{(0-14)t}$ – udział ludności w wieku 0-14 lat na początku badanego okresu, $U_{(0-14)t+n}$ – udział ludności w wieku 0-14 lat na koniec badanego okresu, $U_{(>65)t}$ – udział ludności w wieku powyżej 65 lat na początku badanego okresu, $U_{(>65)t+n}$ – udział ludności w wieku powyżej 65 lat na koniec badanego okresu. Im wartości wskaźnika W_{sd} będą mniejsze od 0, tym w większym stopniu będziemy mieli do czynienia z odmladzaniem się społeczeństwa, natomiast im wskaźnik W_{sd} będzie większy od 0, tym proces starzenia będzie dynamiczniejszy (Długosz 1998).

⁶ Medianę wieku obliczono według wzoru $M = x_0 + [(N/2 - n_{cum-1}) / n_0] \cdot C_0$, gdzie: x_0 – dolna granica przedziału mediany. Przedział mediany, w którym liczebność kumulowana zawiera liczbę $N/2$, N – ogólna liczebność szeregu, n_{cum-1} – liczebność kumulowana przedziału poprzedzającego przedział mediany, n_0 – liczebność przedziału mediany, C_0 – rozpiętość przedziału mediany (Sobczyk, Stachyra 1982).

Tabela 3

Dynamika procesu starzenia (odmładzania) się ludności gmin Damnica, Głównyzyce i Potęgowo w latach 1978-2002

The dynamics of the ageing process of the population in the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgowo in years 1978-2002

Gmina	Odsetek osób w wieku 0-14 lat			Odsetek osób w wieku 65 i więcej lat			W _{sd} 1978-1988	W _{sd(t+n)} 1988-2002
	1978	1988	2002	1978	1988	2002		
Damnica	29,2	30,9	24,7	6,1	6,7	9,4	-1,1	8,9
Głównyzyce	31,0	33,1	23,4	5,7	6,7	9,5	-1,1	12,5
Potęgowo	30,7	32,6	24,2	6,8	6,6	9,4	-2,1	11,2

Źródło: Ludność i warunki mieszkaniowe, NSP 1978, 1988, GUS; Podstawowe informacje ze spisów powszechnych, NSP 2002, US w Gdańsku. Obliczenia własne

Tabela 4

Mediana wieku ludności gmin Damnica, Głównyzyce oraz Potęgowo w latach 1978-2002

The median of the age of the population in the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgowo in years 1978-2002

Rok	Damnica			Głównyzyce			Potęgowo		
	razem	męż- czyźni	kobiety	razem	męż- czyźni	kobiety	razem	męż- czyźni	kobiety
1978	22,96	22,63	23,29	23,49	23,13	23,86	23,46	23,11	23,81
1988	27,54	26,46	28,63	26,81	26,21	27,42	27,06	26,63	27,49
2002	29,59	28,28	30,91	29,29	27,82	30,77	29,17	28,16	30,18

Źródło: Ludność i warunki mieszkaniowe, NSP 1978, 1988, GUS; Podstawowe informacje ze spisów powszechnych, NSP 2002, US w Gdańsku. Obliczenia własne

Starzenie się ludności jest rezultatem przeobrażeń ilościowych i jakościowych, zachodzących między poszczególnymi grupami wiekowymi społeczeństwa, uwarunkowanych czynnikami demograficznymi, społecznymi i ekonomicznymi. Do bezpośrednich należą rodność, umieralność oraz migracje ludności, które ze względu na młody wiek migrantów w istotny sposób mogą stymulować strukturę demograficzną obszarów napływu i odpływu ludności, a tym samym oddziaływać na stan i zmiany w starzeniu się społeczeństwa. Pośrednio na proces starzenia się ludności wpływa poziom zamożności społeczeństwa, aktywność zawodowa kobiet, lansowany model rodziny, poziom ochrony zdrowia i opieki społecznej, wykształcenie ludności oraz polityka społeczna państwa (Długosz 1998). Obszary objęte zjawiskiem starzenia się ludności podlegają nie tylko przemianom demograficznym i społecz-

nym, ale także politycznym i psychologicznym, które spotęgowały proces starzenia się ludności w okresie 1978-2002, ze szczególnym wskazaniem na lata dziewięćdziesiąte. To niekorzystne zjawisko wymusza wiele zmian w polityce społecznej, opiece medycznej, rozwiązaniach infrastrukturalnych i nakładach finansowych w wielu sferach społeczno-gospodarczych. W rezultacie działania te rzutują na koszty utrzymania i obciążenia nimi grupy aktywnej zawodowo oraz na poziom życia najstarszych grup społecznych.

Zmiany w ruchu naturalnym i procesach migracyjnych

Zasadniczym czynnikiem kształtującym rozwój liczebny ludności gmin położonych na Wysoczyźnie Damnickiej był w latach 1978-2002 ruch naturalny. Z analizy jego składowych (zawieranie i rozwiązywanie małżeństw oraz urodzenia i zgony) wynika, iż zasadniczą cechą zmian pod tym względem było dość duże zróżnicowanie poszczególnych jego składników (tab. 5). Na uwagę zasługuje wyraźne obniżenie się współczynnika zawieranych małżeństw, szczególnie w gminach Główczyce i Potęgowo, a w latach 1988-2002 również gminie Damnica. Przyczyn tego można wskazać wiele. Jest to m.in. rezultat różnokierunkowych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, takich jak: trudna sytuacja mieszkaniowa oraz brak nadziei na możliwie szybkie zaspokojenie potrzeb w tym zakresie, nadal zbyt niski popyt na siłę roboczą, utrzymująca się wysoka stopa bezrobocia i powodowane tym niższe dochody ludności. Przyczyny te mogły powodować odkładanie na później pewnych zdarzeń demograficznych. W odniesieniu do częstości zawierania małżeństw, a także liczby i natężenia urodzeń nie są to jedyne ograniczenia, bowiem na skutek przenikania obyczajowości i zachowań obserwowanych w miastach zwiększa się liczba związków konsensualnych i urodzeń pozamałżeńskich.

Zmiany w natężeniu urodzeń podyktowane są zasadniczo czynnikami demograficznymi i pozademograficznymi. Do pierwszych zalicza się liczbę i strukturę kobiet w wieku rozrodczym, liczbę zawieranych małżeństw, zmiany w poziomie umieralności i ruchliwość przestrzenną, zwłaszcza młodych kobiet. Do drugich należą zmienne socjalne, ekonomiczne, psychologiczne czy kulturowe. Szczególnie gwałtowny spadek liczby urodzeń odnotowano w latach dziewięćdziesiątych (tab. 5). Sytuacja taka miała miejsce, pomimo że od połowy lat dziewięćdziesiątych roczniki wyżu końca lat siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych zaczęły wchodzić w wiek matrymonialny, a zatem poszerza się zjawisko dobrowolnej bezdzietności i spada poziom płodności młodych kobiet.

Drugim istotnym czynnikiem, który wpływa na poziom przyrostu naturalnego, poza urodzeniami, są zgony. Bezpośredni wpływ na natężenie zgonów wywiera struktura ludności według wieku. Z przyczyn oczywistych społeczeństwa stare demograficznie charakteryzują się wyższym wskaźnikiem umieralności aniżeli społeczeństwa młode demograficznie. W latach 1978-2002 wartości współczynnika zgonów nie mają trendu malejącego, a obliczony wskaźnik starzenia demograficznego wskazuje, że należy spodziewać się raczej wzrostu natężenia tego zjawiska. Oprócz wymienionych czynników natężenia zgonów, istotne są również warunki socjalno-

-bytowe ludności, poziom infrastruktury społecznej i technicznej, stan środowiska naturalnego oraz dostęp do usług medycznych i poziom samej medycyny.

Analizując przyrost naturalny ludności zamieszkałej na obszarze Wysoczyzny Damnickiej w latach 1978-2002, można zauważyć stały spadek wartości tego wskaźnika (tab. 5), choć lata osiemdziesiąte charakteryzowały się stosunkowo wysokim jego poziomem. Najkorzystniejsza była sytuacja w gminie Głównyzyce, w której przyrost naturalny kształtował się nawet na poziomie 13,1‰ w 1988 roku. W kolejnej dekadzie wraz ze zmianami ekonomicznymi nastąpiły niekorzystne zmiany w strukturach demograficznych ludności. Dążenie społeczeństwa do zmiany modelu rodziny, wywołany nowymi realiami wzrost popytu na wykształcenie oraz bezrobocie doprowadziły do wzrostu liczby związków nieformalnych i spadku płodności, a w rezultacie współczynnik przyrostu naturalnego zmalał i wahał się w 2002 roku od 3,3 ‰ w gminie Damnica do 7,9‰ w gminie Potęgowo.

Tabela 5

Dynamika zmian ruchu naturalnego ludności gmin Damnica, Głównyzyce i Potęgowo w latach 1978-2002

The dynamics of changes of the natural movement of the population in the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgowo in years 1978-2002

Wyszczególnienie	Liczba ludności	Małżeństwa	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Współczynnik dynamiki demograficznej [W _d]	
		na 1000 mieszkańców					
Damnica	1978	5791	8,3	19,5	6,7	12,7	2,89
	1988	5835	8,4	20,6	7,5	13,0	2,72
	2002	6316	3,6	11,1	7,8	3,3	1,42
Głównyzyce	1978	9112	10,4	22,1	6,6	15,5	3,35
	1988	9374	6,4	21,2	8,1	13,1	2,61
	2002	9477	3,9	11,6	7,9	3,7	1,46
Potęgowo	1978	6638	12,4	21,4	6,5	14,9	3,30
	1988	6746	6,1	20,8	8,3	12,5	2,50
	2002	7208	4,9	14,2	6,2	7,9	2,26

Źródło: Tabulogramy dotyczące ruchu naturalnego i wędrownego ludności w 1978 roku, US w Słupsku; Roczniki statystyczne woj. słupskiego z lat 1983, 1988, WUS w Słupsku; Podstawowe dane statystyczne wg miast i gmin z lat 1995, 1997, WUS w Słupsku; Rocznik statystyczny woj. pomorskiego 2002, Gdańsk. Opracowanie własne

Obok współczynnika przyrostu naturalnego ważnym miernikiem reprodukcji ludności jest współczynnik dynamiki demograficznej (W_d)⁷, który bada wzajemne proporcje między liczbą urodzeń a liczbą zgonów w danym okresie. Stosunkowo najkorzystniejsze jego wartości charakteryzują pierwszą połowę analizowanego okresu. Liczba urodzeń w gminach Damnica, Główczyce i Potęgowo w dalszym ciągu przewyższa liczbę zgonów, a więc obserwujemy rozszerzoną reprodukcję ludności. Tendencje malejące współczynnika dynamiki nasuwają jednak wniosek, iż rozwój społeczeństwa zmierza w kierunku zastojowym, bowiem wartości miernika niebezpiecznie zbliżają się do 1,00.

Analiza czynników determinujących proces przemian ludnościowych potwierdza nasilające się niekorzystne tendencje zmian w strukturach demograficznych ludności analizowanego obszaru, które w efekcie mogą doprowadzić do niezastępowalności pokoleń, zaś skutki tego zjawiska mogą być nieodwracalne.

Zmiany struktury demograficznej oraz stosunków ludnościowych są rezultatem również ruchu wędrownego ludności (tab. 6). Z przeprowadzonych badań wynika, że w analizowanym okresie obserwuje się tendencję do zahamowania odpływu migracyjnego. W latach 1978-1988 ważną rolę odgrywały wędrowniki ludności ze wsi do miast, będące rezultatem przechodzenia części ludności wiejskiej do zajęć pozarolniczych oraz wynikające z przemieszczania się ludności z obszarów o nadwyżkach siły roboczej na tereny o względnym deficycie tych zasobów. Analizując zmiany natężenia migracji ludności, nie można pominąć uwarunkowań demograficznych,

Tabela 6

Efektywność migracji ludności gmin Wysoczyzny Damnickiej w latach 1978-2002

The efficiency of the migration of the population in the communes of Damnica Upland in years 1978-2002

Wyszczególnienie		Napływ	Odpływ	Saldo	Współczynnik efektywności migracji
		na 1000 mieszkańców			
Damnica	1978	43,3	69,4	-26,1	-0,231
	1988	34,3	38,2	-3,9	-0,054
	2002	11,4	9,0	2,4	0,116
Główczyce	1978	30,8	47,2	-16,4	-0,209
	1988	20,6	45,7	-25,1	-0,378
	2002	5,3	10,6	-5,3	-0,333
Potęgowo	1978	32,8	75,3	-42,5	-0,392
	1988	39,2	44,7	-5,5	-0,065
	2002	9,5	11,2	-1,7	-0,083

Źródło: Tabulogramy dotyczące ruchu naturalnego i wędrownego ludności w 1978 roku, US w Słupsku; Rocznik statystyczny woj. słupskiego 1988, Słupsk; Rocznik statystyczny woj. pomorskiego 2002, Gdańsk. Opracowanie własne

⁷ Współczynnik dynamiki demograficznej obliczono według wzoru: $W_d = (U_t / Z_t) \cdot C$, gdzie: U_t – liczba urodzeń w badanym okresie, Z_t – liczba zgonów w badanym okresie, C – constans (1) (Holzer 1980).

do których zaliczyć trzeba wkraczanie w wiek produkcyjny wyżów i niżów demograficznych. Charakterystyczne dla tego okresu było między innymi wejście w wiek matrymonialny roczników wyżu lat pięćdziesiątych, stąd tak duża ruchliwość ludności w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

Wśród przyczyn, które wpłynęły na osłabienie przyciągającej siły miast, można wyróżnić m.in.:

- zahamowanie, a nawet regres rozwoju miejskiego rynku pracy (ograniczenie zatrudnienia w mieście),
- kompletne załamanie się programu uspołecznionego budownictwa (ograniczenie możliwości zamieszkania w mieście osób, które nie dysponują odpowiednimi zasobami finansowymi),
- chęć zmiany klimatu w przypadku osób przemieszczających się z miasta na wieś.

Obok przedstawionego salda migracji, dużą rolę w procesie prawidłowej oceny efektów zmian wędrowniczych ludności odgrywa współczynnik efektywności migracji (Me)⁸. Przybiera on wartości od -1 do 1 i informuje o tym, ile ludności migracyjnej osiedla się na danym terenie. Niska wartość miernika świadczy o tym, że mimo nasilonego ruchu wędrowniczych ludności niewielka część migrantów znajduje odpowiednie warunki zamieszkania. W gminie Damnica współczynnik efektywności wyniósł w 1978 roku $Me = -0,231$, zaś w końcu badanego okresu $Me = 0,116$ (tab. 6). Wartości tego miernika wskazują zatem na znaczny wzrost atrakcyjności osadniczej tego terenu, co potwierdza dodatnie saldo migracji w 2002 roku.

Powyższa analiza ruchów wędrowniczych ludności gmin Wysoczyzny Damnickiej w latach 1978-2002 wykazała, że doszło do znacznego ograniczenia mobilności przestrzennej ludności, a intensywność tych zmian była szczególnie silna podczas przemian systemowych na początku lat dziewięćdziesiątych i utrzymuje się w dalszym ciągu.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że w badanym okresie na obszarze gmin Wysoczyzny Damnickiej za korzystny dla obecnych oraz przyszłych procesów demograficznych można uznać systematyczny spadek ujemnego salda migracji i stosunkowo wysoki przyrost naturalny. Dużym zagrożeniem normalnego funkcjonowania i rozwoju wsi, powodującym zakłócenia w przebiegu prawidłowych stosunków demograficznych, jest natomiast nadmierny odpływ kobiet ze wsi, a co za tym idzie spadek przyrostu naturalnego.

Uwagi końcowe

Przemiany demograficzne na obszarach wiejskich w ostatnich latach ubiegłego wieku należą do najbardziej dynamicznych od zakończenia II wojny światowej. Zapoczątkowany w połowie lat osiemdziesiątych spadek natężenia urodzeń, w okresie transformacji wyraźnie się nasilił. Tempo jego spadku na wsi było nawet nieco szybsze niż w miastach, doprowadzając do zmniejszenia różnic wskaźników rozrodczości między miastem a wsią.

⁸ Współczynnik efektywności migracji obliczono według wzoru: $Me = (Ln - Lo / Ln + Lo) \cdot C$, gdzie: Ln – napływ ludności, Lo – odpływ ludności, C – constans (1), (Jeziarska-Thöle 2002).

Znaczny spadek dzietności kobiet na wsi odzwierciedla w znacznej mierze tendencję do zmniejszania się liczby dzieci w rodzinie, ale łączy się zapewne także z wieloma zjawiskami towarzyszącymi procesom transformacji (wysokie bezrobocie i zagrożenie utratą pracy i dochodów, dyskryminacja kobiet na rynku pracy, ograniczenie funkcji socjalnych państwa i zakładów pracy względem matki i dziecka, zanik masowego budownictwa mieszkaniowego, wzrost cen mieszkań, ograniczenie dojazdów do pracy oraz znaczne zwiększenie się kosztów utrzymania i kształcenia dzieci). Istotną rolę odegrał także wzrost liczby kształcących się w szkołach wyższych, co opóźniało decyzje zarówno o zawieraniu związku małżeńskiego, jak i posiadaniu dzieci. Liczba osób z wykształceniem wyższym w gminie Damnica wzrosła z 6,5% w 1978 roku do 24,7% w 2002 roku, w gminie Potęgowo z 6,0% do 24,2%, a w gminie Główny z 7,1% do 21,6%. Spadek dzietności kobiet w badanym okresie nie jest zjawiskiem występującym tylko lokalnie. Następuje on we wszystkich regionach kraju, zarówno w miastach, jak i na wsi. Gminy Wysoczyzny Damnickiej pod tym względem są w porównaniu ze średnimi w województwie pomorskim w znacznie korzystniejszej sytuacji.

Cechą charakterystyczną rozwoju ludności wiejskiej omawianych gmin Wysoczyzny Damnickiej był jej wzrost o 13,3%. Wpływ na to zjawisko miał dość poważny spadek stałych migracji. Chociaż zmiany te wywołane zostały głównie trudnościami na rynku pracy i mieszkań w mieście, istotną rolę odegrały zapewne czynniki zwiększające atrakcyjność wsi jako miejsca pracy i zamieszkania. Potwierdzają to badania liczby wydanych zezwoleń na budowę domów w największych, a jednocześnie najbardziej atrakcyjnych miejscowościach w poszczególnych gminach.

Z przeprowadzonych badań wynika, że lata transformacji pogłębiły proces starzenia się ludności. O ile w latach 1978-1988 wystąpiło we wszystkich omawianych jednostkach odmłodzenie się struktury demograficznej, to w kolejnym przedziale czasowym (1988-2002) – gwałtowne starzenie się społeczeństwa, którego największe rozmiary odnotowano w gminie Główny. Dlatego uwidoczniła się presja demograficzna na kształtowanie się potrzeb w dziedzinie usług opiekuńczo-leczniczych dla ludzi w podeszłym wieku.

Cechą charakterystyczną rozwoju ludności wiejskiej był też wyraźny wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym. We wszystkich gminach Wysoczyzny Damnickiej w 2002 roku udział ten był wyższy niż na początku badanego okresu. Zmiana ta wiąże się głównie z wchodzeniem w wiek produkcyjny generacji, która w przeszłości dość masowo emigrowała do miast, jak również ze znacznym zmniejszeniem się tych migracji w okresie zmian systemowych. Zaznaczyć należy, że o ile w latach 1978-1988 zwiększył się udział ludności grupy produkcyjnej w wieku mobilnym, to w latach dziewięćdziesiątych wzrost ten dotyczył głównie grupy produkcyjnej w wieku niemobilnym.

Przeprowadzona analiza przeobrażeń w strukturach demograficzno-osadniczych wskazuje, że gminy Wysoczyzny Damnickiej w okresie 1978-2002 przeszły radykalną transformację, przy czym największe zmiany nastąpiły po 1989 roku. Wykształcone struktury i zjawiska w znacznym stopniu są konsekwencją zachodzących w całym kraju złożonych procesów polityczno-ekonomicznych i społecznych. Procesy te pobudzone były przez zmieniające się tendencje i przekształcenia struktur lokalnych i regionalnych, a przebiegały z różną intensywnością w przestrzeni.

Literatura

- Długosz Z., 1998, *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, Wiadomości Statystyczne, nr 3
- Frenkel I., 2003, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*, Warszawa
- Holzer J. Z., 1980, *Demografia*, Warszawa
- Jasiulewicz M., 1999, *Przemiany społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich Pomorza Środkowego*, Koszalin
- Jażewicz I., 1993, *Zmiany koncentracji ludności wiejskiej w województwie słupskim w latach 1970-1990*, Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze, nr 9c
- Jażewicz I., 2002, *Tendencje demograficzne na obszarach wiejskich województwa pomorskiego*. W: *Społeczne problemy wsi*, red. J. Bański, E. Rydz, t. 2, Warszawa
- Jażewicz I., Szmielińska P., 2001, *Struktura demograficzna ludności w województwie pomorskim i zachodniopomorskim*, Biuletyn Informacyjny Towarzystwa Demograficznego, nr 22B
- Jezierska-Thöle A., 2002, *Migracje ludności na obszarach wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego w latach 1988-1998*. W: *Zróźnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w aspekcie społeczno-demograficznym*, red. E. Rydz, Słupsk
- Kondracki J., 2000, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa
- Liszewski S., 2001, *Osadnictwo regionu łódzkiego*. W: *Zarys monografii województwa łódzkiego*, red. S. Liszewski, Łódź, s. 213-224
- Loboda J., 1993, *Geograficzne koncepcje i problemy badań procesów urbanizacji w Polsce*. W: *Geografia ludności w niepodległej Polsce, lata 1918-1923*, t. 2, Łódź, s. 111-130
- Maik W., 1991, *Infrastruktura osadnicza jako czynnik poziomu życia ludności strefy podmiejskiej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 153, s. 97-116
- Radzikowska B., 1992, *Struktury ludności*. W: *Demografia. Metody, analizy i prognozowania*, red. M. Cieślak, Warszawa
- Rajman J., 2003, *Geografia ludności i osadnictwa. Słownik terminologiczny*, Kraków
- Rydz E., 1995, *Regionalne aspekty restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych w Polsce na przykładzie Pomorza Środkowego*, Geografia w Szkole, nr 3
- Rydz E., 1997, *Wybrane problemy demograficzno-społeczne na obszarach wiejskich województwa słupskiego w latach 1989-1994*, Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze, nr 11c
- Rydz E., 2006, *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym*, Słupsk
- Rydz E., Grucza J., 1997, *Tendencje zmian struktur demograficznych w makroregionie północnym w latach 1982-1994*, Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze, nr 11c
- Rydz E., Jażewicz I., 2005, *Współczesne procesy urbanizacyjne na przykładzie wybranych miast Pomorza Środkowego*. W: *XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Łódź
- Sobczak I., 1992, *Obraz demograficzny województw nadmorskich Polski w latach 1946-1990*, Gdańsk
- Sobczyk M., Stachyra J., 1982, *Metody statystyczne w naukach pedagogicznych*, Lublin
- Szulec H., 1983, *Przemiany przestrzenne osadnictwa wiejskiego*. W: *Przemiany osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945-1980*, Koszalin
- Zdrojewski E. Z., 1982, *Wybrane zagadnienia infrastruktury społecznej*. W: *Gospodarka przestrzenna, morska i regionalna*, red. A. Kukliński, Warszawa, s. 82-97

Summary

The present elaboration is an attempt to describe transformations in the demographic structure of population in rural areas of Central Pomerania in last quarter of a century with a particular reference to transformations introduced in 1989. In the present elaboration the author describes the dynamics of changes and correlations of examined occurrences. The author introduces the issues of transformations of the settlement and demographic situation in the connection with some elements of the geographical environment and with spheres of the social and economic life in the communes of Damnica, Głównyzyce and Potęgowo located in Damnica Upland.

The research shows that demographic transformations in rural areas recorded in the recent decades of the 20th century generated the most dynamic development processes in the post war period. The fall of the intensity of births begun in the half of the eighties, grew more intense in the period of transformations. The tempo of the mentioned process in the rural districts was even a little faster than in cities, leading to the diminution of differences of coefficients of the reproductiveness between the urban and rural areas. The author also observed a decreasing pace of the constant migrations and intensifying of ageing process of the population of the rural districts.

The analysis of transformations of demographic and settlement structures shows that the communities located in Damnica Upland in years 1978-2002 faced the radical transformation, whereat the most important changes were introduced after 1989. The generated structures and occurrences are a consequence of complex political, economic and social processes of transformations that affected all spheres and social groups in Poland (the high unemployment and the threat of becoming an unemployed, the discrimination of women on the labor market, the limitation of social functions of the state and employers in relation to the mother and the child, the disappearance of the mass-housing, the rise in prices of flats, the limitation of accessibility of transport facilities and the considerable accession of costs of living and education of children. The described processes were generated and animated by changing tendencies and transformations of local and regional structures however the processes evolved with various intensity.